

УДК 378. 091. 33:781.65

DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.16.020-024

ЗАЙЦЕВА Алла Віталіївна –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
фортепіанного виконавства та педагогіки мистецтва
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0986-6284>
e-mail: alla_diez@ukr.net

КОЗИР Алла Володимирівна –

доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри хорового диригування та теорії і методики музичної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3124-975X>
e-mail: kozyr7@ukr.net

ФЕНОМЕН МУЗИЧНОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**ЗАЙЦЕВА Алла Віталіївна, КОЗИР Алла Володимирівна. ФЕНОМЕН МУЗИЧНОЇ
ІМПРОВІЗАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті розглядається питання актуалізації проблеми підвищення якості підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін у контексті соціокультурних викликів сучасності; обґрунтуванні значущості феномену імпровізації як компонента творчої самореалізації здобувачів вищої освіти. Представлено феноменологію музичної імпровізації в художньо-освітній проекції як вектору гуманістичної спрямованості суб'єктів взаємодії з мистецтвом на усвідомлення і корекцію власного суб'єктивно-творчого розвитку. Використано методи теоретичного аналізу, узагальнення, синтезу, що уможливило помірковане формулювання авторської дефініції. Акцентовано увагу на впровадженні аксіологічного, культурологічного, системного підходів до творчого розвитку особистості майбутніх фахівців.

Ключові слова: Європейський науково-освітній простір, вища мистецька освіта, мистецько-освітня парадигма, музична імпровізація, здобувачі вищої освіти, фахова підготовка.

**ZAITSEVA Alla Vitaliivna. KOZYR Alla Volodymyrivna. THE PHENOMENON OF MUSICAL
IMPROVISATION IN THE PROFESIONAL ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS**

The purpose of the article is to actualize the problem of improving the quality of training of future teachers of art disciplines in the context of socio-cultural challenges of modernity; to substantiate the significance of the phenomenon of improvisation as a component of creative self-realization of higher education students.

The article presents the phenomenology of musical improvisation in artistic and educational projection as a vector of the humanistic orientation of subjects of interaction with art towards awareness and correction of their own subjective and creative development. Methods of theoretical analysis, generalization, and synthesis were used, which made it possible to formulate the author's definition in a moderate manner. Attention is focused on the implementation of axiological, cultural, and systemic approaches to the creative development of the personality of future specialists.

The article substantiates the author's position according to which the ability to creative improvisational activity is considered as an integrated systemic formation that arises as a result of the formation of a positive attitude to creative music and pedagogical activity, the accumulation of experience in this activity, enrichment and expansion of the artistic thesaurus. This phenomenon reflects the degree of opportunities for actualizing the creative potentials of the future teacher-artist, his/her ability to accumulate a multi-aspect complex of pedagogical and performing skills, abilities, motivational and multifunctional components that are subject to the student's unique creative self and are productively presented in educational work with students. The article presents

the phenomenology of musical improvisation in the artistic and educational projection as a vector of humanistic orientation of higher education students to the awareness and correction of personal and creative development.

Keywords: *European scientific and educational space, higher art education, art and educational paradigm, methodological approaches, musical improvisation, higher education students, professional training.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Процеси глобалізації сучасної освіти вимагають збереження особливостей національних освітніх систем, посилення їхньої якості, орієнтують освітній процес на гуманістичні цінності. Приведення системи підготовки майбутніх фахівців мистецької галузі у відповідність до міжнародних освітніх стандартів потребує спеціальної педагогічної роботи, спрямованої на духовний розвиток особистості, формування її творчих здібностей. Оскільки музичне мистецтво розширює межі пізнання світу, спонукає до ціннісного переживання навколишніх явищ, відкриває можливості для осмислення особистісного художньо-естетичного досвіду, різноманітні види музично-імпрровізаційної діяльності стають стимулом для творчості вчителя музики, засобом його самореалізації. Саме у творчості, що є відходом від певних стандартів, баченням світу у нестандартних чуттєво-логічних формах, особистість вчителя музичного мистецтва стверджується, відтворює і розвиває себе.

Процеси педагогічних інновацій сьогодні відбуваються у контексті гуманістичної освітньої парадигми, що націлює на забезпечення умов реалізації творчого потенціалу особистості. Гуманістична парадигма мистецької освіти, на думку дослідниці Г. Падалки орієнтує на розвиток універсальних духовно-естетичних потенцій особистості...» [6, с. 60]. Філософське осмислення професійної підготовки вчителів музичного мистецтва передбачає застосування системного, культурологічного та аксіологічного підходів. Системний підхід дозволяє розглядати професійну підготовку вчителів музики як цілісне утворення з функціональними зв'язками; культурологічний підхід представлений теоретико-методологічними положеннями про умови, необхідні для становлення здобувачів вищої освіти в інструментальному класі; аксіологічний підхід має на меті формування ціннісних орієнтацій студентів щодо мистецтва та особистісного самовдосконалення у цій галузі [4, с. 5].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Реалізація стратегії розвитку вищої освіти передбачає пошук нових технологій навчання, зорієнтованих на потреби розширення функціональних вимірів майбутньої

діяльності здобувачів. Сучасна психолого-педагогічна думка розглядає процес реалізації творчих можливостей особистості як системне явище, певну сукупність взаємопов'язаних елементів, які забезпечують творчий характер її діяльності. Основним завданням навчання й виховання молоді на засадах особистісно зорієнтованої освітньої парадигми, на думку вчених, є створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення її здатності до продуктивної діяльності із створенням якісно нових або суб'єктивно нових матеріальних та духовних цінностей. Зосереджуючи увагу на творчій особистості вчителя, вчені важливими чинниками забезпечення цілісності і гармонійності розкриття її потенційних сил вважають «розвиток спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій...вдосконалення її почуттєвої культури» [4, с. 7].

Пошуку шляхів актуалізації творчих можливостей особистості в художньо-мистецькій практиці приділяють увагу такі вчені: С. Горбенко, Н. Гуральник, А. Козир, Г. Падалка, Л. Паньків, О. Рудницька, В. Черкасов, О. Щолокова та ін.). Теоретичні аспекти феномена імпрровізації стали предметом вивчення вчених у галузі педагогіки мистецтва (І. Денисюк, А. Козир, О. Комаровська, О. Михайличенко, С. Олійник, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Павленко, І. Полубоярина, К. П'явка, О. Рудницька та ін.). Актуальним для представлених досліджень є висновок про необхідність упровадження ефективних форм та методів розвитку здатності здобувачів вищої освіти до музично-імпрровізаційної діяльності, оскільки «уміння оперувати музичним матеріалом, створювати елементарну музику й імпрровізувати є найважливішою ланкою виховання музиканта-педагога в інструментальному класі» [6].

З урахуванням особливостей фортепіанного навчання студентів музично-педагогічної спеціальності дослідниця І. Денисюк обґрунтувала педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування у майбутніх учителів музики навичок імпрровізації в процесі інструментально-виконавської підготовки (сприяння розвитку мотиваційної сфери студентів; розширення діапазону застосування імпрровізаційних прийомів у процесі музичного навчання

студентів; забезпечення навчально-пізнавальної активності студентів у процесі їх інструментально-виконавської підготовки) [3, с. 234]. Особливості імпровізації на фортепіано у професійній підготовці студентів музично-педагогічної спеціальності досліджує І. Болдирєва. Дослідниця вважає доцільним застосовувати елементи імпровізації протягом усього періоду навчання студентів, зазначаючи, що окремі технічні вправи можуть бути не тільки метою, але і джерелом імпровізації, технічного удосконалення [2, с. 87–89]. Професійний розвиток студентів університету на заняттях із дисциплін інструментально-виконавського та музично-теоретичного циклів, як вважають дослідниці Гаркуша, Економова, забезпечують природні музичні здібності студентів, їх здатність до виконавсько-імпровізаційної діяльності у процесі інструментально-виконавської підготовки [1, с. 222].

Наявність публікацій з означеної проблеми свідчить про її актуальність, проте організація творчого підходу до навчального процесу з майбутніми вчителями музичного мистецтва потребує виявлення нових дослідницьких контурів її перспективного оновлення.

Мета статті полягає в актуалізації проблеми підвищення якості підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін у контексті соціокультурних викликів сучасності; обґрунтуванні значущості феномену імпровізації як компонента творчої самореалізації здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісна творчість майбутнього вчителя музики, що виявляє себе в імпровізуванні, музикуванні, актуалізує емоційно-образний досвід студентів і забезпечує зустріч із середовищем в усіх його немужичних і музичних проявах, ліквідує стандартні підходи до творчої особистості [6]. Усвідомлення майбутнім педагогом себе як творчої індивідуальності, розробка індивідуальної програми самореалізації стають можливими за умов розвитку навичок самостійної творчої праці (читання з аркуша, транспонування, акомпанування, підбір по слуху, імпровізування, перекладання та адаптування складної для дитячого сприймання музики); вдосконалення навичок музично-слухового та усвідомленого емоційно-змістовного сприйняття та оцінки музичних вражень, їх інтелектуальної обробки: аналізу, узагальнення, класифікації тощо [8]. Освоєння художнього світу певного музичного твору передбачає актуалізацію життєвого і музичного досвіду майбутнього вчителя музичного мистецтва,

включення його художніх емоцій-переживань, які відрізняються від життєвих емоцій високою інтелектуальністю. Зокрема, академік І. Зязюн наголошує на закономірності зосередження в естетичному почутті, викликаному мистецьким твором, етичних норм та всіх психологічних складників людської духовності, завдяки чому сприйняття художнього твору, передусім через почуття і переживання особистості, дозволяє їй дійти до глибинних психологічних зрушень, очищення, катарсису, мотивованих ідеалів, життєвих цілей [4].

Етимологія терміну «імпровізація» (від латин. *improvises* – непередбачуваний, *ex improvise* – без підготовки) вказує на раптовість як важливу ознаку процесу імпровізації. Створення імпровізації в художньому виконавстві інтерпретується як «творчість, що «виникає з ходу», тобто без попередньої підготовки. Як відомо, імпровізування є вищим рівнем творчості вчителя музики й вимагає досвіду оперування внутрішньо-слуховими процесами та процесами мислення, гармонійними уявленнями; майбутньому педагогу-музиканту-імпровізатору необхідно досягнути непрості закони формотворення, виробити почуття художньої міри тощо. У процесі імпровізаційно-творчої діяльності студентів необхідним є застосування таких видів діяльності: аналітичний розбір музичного твору: аналіз метроритмічних та ладо-гармонічних особливостей, характерних рис авторської стилістики; програвання декількох варіантів імпровізації на певну тему викладачем та імпровізування власного варіанту студентом; ескізне ознайомлення з імпровізаційним варіантом музичного твору на певний літературний текст, презентація власного композиторського варіанту на той же текст; порівняльний аналіз виокремлених музичних творів під кутом зору музичної семантики та образно-поетичного змісту. Отже, характер індивідуальних занять допомагає гнучкому диференційованому і планомірному розвитку тих чи інших сторін індивідуальності студента, що дозволяє варіювати і змінювати методи роботи з ним.

Серед завдань-вправ, що є спрямованими на розвиток імпровізаційних навичок студентів варто виокремити наступні: одночасне виконання мелодійної і басової «ліній» фортепіанної партії, що сприяє більш усвідомленому сприйняттю всієї звукової структури в цілому; визначення гармонійної схеми акомпанементу і програвання її у вигляді послідовності акордів в тісному розташуванні тощо. У процесі уявного прочитання музики важливо уважно ознайомитися з авторськими

вказівками, що стосуються темпу, характеру, нюансування, артикуляції, агогіки, а також педалізації і апікатури. Стимулом активізації внутрішнього слуху студентів слугують такі методичні прийоми як: створення чіткого слухового образу твору до початку виконання; чергування фрази, що зіграна на інструменті із фразою, що зіграна за допомогою внутрішнього інтонування; підбір мелодії по слуху у різних тональностях. Стимулом активізації гармонічного слуху студентів є наступні методичні прийоми: вслуховування в фактурну структуру твору під час його виконання в повільному темпі; виділення з твору «спресованих» гармоній і послідовне їх програвання; підбір гармонічного супроводу до даної мелодії; транспонування популярних нескладних п'єс у повному фактурному викладенні до інших тональностей; використання фактурних змін (різноманітних фігурацій) на основі головних функцій ладу; знайомство з акордовими та неакордовими звуками гармонічної фактури та мелодії; виконання функцій акордів з треллю або тремоло у правій руці, що співпадає з функцією акорду. З метою активізації гармонічного мислення, майбутнім учителям музики доцільно запропонувати грати твір, замінюючи акордову фігурацію комплектно підпорядкованими гармоніями. У даному випадку, в уяві студента функціональні гармонічні послідовності з'являються як результат взаємних тяжінь окремих голосів (фактура дає образ, образ підказує звукове рішення, а воно, у свою чергу, штовхає до пошуку технічних прийомів, найбільш раціональних технологій, що мають реалізувати їх у звучанні конкретного твору). Варто підкреслити, що при виборі засобів і прийомів музичної імпровізації важливу роль відіграє ставлення кожного студента до зовнішнього світу, підключення його життєвого досвіду, темпераменту, волі, особливостей образно-асоціативного мислення.

Серед творчих завдань, які ми пропонуємо студентам з метою розвитку їх імпровізаційних умінь, варто виокремити такі: здійснити спробу створення музики на основі фольклорного матеріалу: напишіть власну мелодію на тексти народних пісень; ознайомтесь з елементарними прийомами варіантних змін мелодії (зміна регістру, штрихів, створення підголосків, орнаментування опорних звуків, створення остинатного акомпанементу); зробіть спробу створення п'єси з 3-х несхожих за емоційним складом куплетів; продемонструйте декілька виконавських варіантів власної імпровізації у зв'язку зі зміною характеру музичного образу: внести зміни у звуковисотний і ладовий

розвиток мелодії, метру, ритму, регістру (виявивши при цьому радість, смуток, гнів, здивування тощо); ескізно ознайомтесь із імпровізаційним варіантом музичного твору, створіть власний варіант імпровізації з використанням певних інтонаційно-мовних «моделей»; прослухайте декілька варіантів імпровізацій на певну тему (зіграні викладачем), провести порівняльний аналіз цих творів під кутом зору музичної семантики та образно-поетичного змісту.

Грунтуючись на узагальненні досвіду провідних педагогів-музикантів, а також на власних педагогічних спостереженнях, варто наголосити, що важливою умовою формування здатності до творчого імпровізування студентської молоді є художня цінність музичного матеріалу, його яскрава образність, виразність, різноманітність і цікавість. Увага при цьому має бути спрямована на створення такого художнього образу у власній виконавській імпровізації, який би забезпечував особистість цінними емоціями. Слід зазначити, що емоційність у даному разі розкривається в єдності з розвитком спеціальних музичних здібностей, до яких, у першу чергу, належать музично-слухові уявлення, музичний слух, музична пам'ять студентів тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, готовність майбутнього викладача мистецьких дисциплін до творчої імпровізаційної діяльності ми розглядаємо як основу для свідомого розв'язання ним практично-творчих фахових завдань. Цілеспрямовано організований та педагогічно керований процес інструментально-виконавської підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої педагогічної освіти за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Музичне мистецтво)», спеціальністю 014 Середня освіта (Музичне мистецтво) долає бар'єр пасивності музичного мислення студентів, надає широкі можливості для ефективного формування здатності здобувачів вищої освіти до імпровізаційно-творчої діяльності. Акцентуація саморуху особистості у напрямі розкриття її творчих здібностей обумовлює розуміння феномену імпровізації як інтегрованого системного утворення, що виникає в результаті сформованості позитивної установки на творчу музично-педагогічну діяльність, накопичення досвіду цієї діяльності, збагачення і розширення мистецького тезаурусу, відображає міру можливостей актуалізації тих творчих якостей особистості, що продуктивно презентуються у виховній роботі з учнями. Досліджуваний феномен розглядається автором як здатність до накопичення

поліаспектного комплексу педагогічно-виконавських навичок, здібностей, мотиваційних та поліфункціональних складових, що підпорядковуються унікальному творчому «Я» студента.

Подальші наукові розвідки в означеному проблемному полі мають на меті більш глибоке осмислення феномену музичної імпровізації як принципу та форми творчого мислення здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гаркуша Л., Економова О. Професійний розвиток студентів університету у класі спеціального інструмента (фортепіано). Актуальні питання гуманітарних наук. Дрогобич. Вип. 66. Т. 1. 2023. С. 220–225.
2. Болдирєва І. Д. Імпровізація на фортепіано в комплексній професійній підготовці студентів музично-педагогічних фахів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 13. 2022. С. 87–89.
3. Денисюк І. С. Формування навичок імпровізації майбутніх учителів музики у процесі інструментально-виконавської підготовки. Дис. канд. пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. 2017. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/avtoref/D_26.053.08/aref_Denysyuk.pdf
4. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. 2008. 608 с.
5. Кондрацька Л. К. Сучасні технології підготовки майбутнього учителя мистецтва. Мистецтво та освіта. № 8. 2003. С. 7–11.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). К. : Освіта України. 2008. 274 с.
7. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. К. : Либідь, 2004. 288 с.
8. Рудницька О. П. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика. заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколаї. С. : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка. 2010. 255 с.
9. Трансдисциплінарний вимір підготовки фахівців мистецького профілю: колективна монографія, під заг. ред. А. Козир. вип. І. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2022. 377 с.

REFERENCES

1. Harkusha, L., Ekonomova, O. (2023). *Profesiyniy rozvytok studentiv universytetu u klasi spetsialnoho instrumenta (fortepiano)*. [Profesiynnyy rozvytok studentiv universytetu u klasi spetsialnoho instrumenta (fortepiano)]. Drohobych.
2. Boldyrieva, I. D. (2022). *Improvizatsiia na fortepiano v kompleksnii profesiinii pidhotovtsi studentiv muzychnopedahohichnykh fakhiv*. [Improvizatsiia na fortepiano v kompleksniiy profesiyniy pidhotovtsi studentiv muzychnopedahohichnykh fakhiv]. Kyiv.

3. Denysyuk, I. S. (2017). *Formuvannia navychok improvizatsii maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi instrumentalno-vykonavskoi pidhotovky*. [Formuvannia navychok improvizatsiyyi maybutnikh uchyteliv muzyky u protsesi instrumental'no-vykonavs'koyi pidhotovky]. Kyiv.
4. Zyzun, I. A. (2008). *Filosofiya pedahohichnoi dii*. [Filosofiya pedahohichnoyi diyi]. Cherkasy.
5. Kondratska, L. K. (2003). *Suchasni tekhnolohii pidhotovky maibutnoho uchytelia mystetstva*. [Suchasni tekhnolohiyyi pidhotovky maybutn'oho uchytelya mystetstva]. Kyiv.
6. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin)*. [Pedahohika mystetstva (Teoriya i metodyka vykladannya mystets'kykh dystsyplin)]. Kyiv.
7. Romenets, V. A. (2004). *Psykholohiia tvorchosti*. [Psykholohiya tvorchosti]. Kyiv.
8. Rudnytska, O. P. (2010). *Mystetska osvita v Ukraini: teoriia i praktyka*. [Mystets'ka osvita v Ukraini: teoriya i praktyka]. Sumy.
9. *The transdisciplinary dimension of the training of artistic specialists*. (2022). [Transdystsyplinarnyy vymir pidhotovky fakhivtsiv mystets'koho profilyu]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ЗАЙЦЕВА Алла Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фортепіанного виконавства та педагогіки мистецтва, факультет мистецтв імені Анатолія Авдієвського, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Наукові інтереси: сучасна методологія наукового пізнання, питання удосконалення методико-технологічних підходів до підготовки фахівців у галузі мистецької освіти.

КОЗИР Алла Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри хорового диригування та теорії і методики музичної освіти Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Наукові інтереси: мистецька освіта, імпровізація музичних творів, інноваційна парадигма.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ZAITSOVA Alla Vitaliivna – doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the department of piano performance and pedagogy of art, Faculty of Arts named after Anatoly Avdiievsky, Ukraine State University named by M. Dragomanov.

Circle of scientific interests: modern methodology of scientific knowledge, issues of improving methodological and technological approaches to training specialists in the field of art education.

KOZYR Alla Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Choral Conducting and Theory and Methods of Music Education, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University.

Circle of scientific interests: art education, improvisation of musical works, innovation paradigm.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2025 р.